

Psalmen interpreteren en vertalen

75 jaar

Bijbels Werkgenootschap

Berne Media

Sint Hiëronymus

Archibald van Wieringen & Joke Brinkhof (red.)

Psalmen

interpreteren en vertalen

75 jaar
Bijbels Werkgenootschap
Sint Hiëronymus

onder redactie van

Joke H.A. Brinkhof
Archibald L.H.M. van Wieringen

© 2020 De auteurs

© 2020 Berne Media | uitgeverij abdi van berne

www.bernemedia.com

Vormgeving omslag en binnenwerk: Peter Slager, Garage BNO

Coverbeeld: Saint Jerome in His Study, Master of Sir John Fastolf,
about 1430-1440, French. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles.

Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program

Correcties: Angelique Schütz

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder vooraf-
gaande toestemming van de uitgever.

ISBN 978-90-8972-380-2

NUR 706

Inhoud

Voorwoord	7
<i>Ron C.F.M. van den Hout</i>	
Over Hiëronymus en Psalmen	9
Bij gelegenheid van het 75-jarige jubileum van het Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus <i>Joke H.A. Brinkhof & Archibald L.H.M. van Wieringen</i>	
Psalm 3	21
Een communicatief complex gedicht <i>Archibald L.H.M. van Wieringen</i>	
Miktam	39
In het spoor van de stilte... <i>Jo G. Beckers</i>	
Altijd dezelfde bidder in altijd hetzelfde lied?	53
De psalmist, Elckerlyc en David in psalm 35-41 <i>Wim A.M. Beuken</i>	
De lotgevallen van Eljon en Sjaddaj in Psalm 91	67
Van Masoretische Tekst tot de Nieuwe Bijbelvertaling <i>Evert van den Berg</i>	

Psalm 130	83
Een vreemde tekst en zijn vertrouwde voice-overs <i>Harm W.M. van Grol</i>	
Psalm 139	97
Vertalen, hertalen, verstaan <i>Frank J.M.G. van Helmond</i>	
Wie komt in de naam van de Heer?	115
Psalm 118:25-26a in de evangeliën <i>Joke H.A. Brinkhof</i>	
Psalmen in het Nieuwe Testament	131
Een casestudy over het gebruik van psalmteksten: Hebreeën 1:5-2:9 <i>Bart J. Koet</i>	
Index	147
Personalia	157

Voorwoord

Het lezen en interpreteren van de Schriften heeft een lange en eerbiedwaardige traditie in de Katholieke Kerk. Het geloof dat de Kerk belijdt, is immers, gelijk het Credo het verwoordt, *secundum Scripturas*, ‘volgens de Schriften’. Het Tweede Vaticaans Concilie heeft daarom in de constitutie over de goddelijke openbaring van 18 november 1965 de bijbelstudie aangeduid als ‘hart en ziel van de heilige theologie’ (*Dei Verbum* 6,24). Deze overtuiging is door paus Benedictus XVI bevestigd in zijn postsynodale apostolische exhortatie over het Woord van God in het leven en de zending van de Kerk van 30 september 2010: ‘Waar de theologie in wezen geen interpretatie van de Schrift in de Kerk is, heeft deze theologie geen fundament’ (*Verbum Domini* 35). Het is daarbovenop een grote uitdaging om de Heilige Schrift te lezen en te verklaren in dezelfde Geest waarin zij geschreven is (*Dei Verbum* 3,12).

Wij mogen ons daarom gelukkig prijzen dat in het Nederlandse taalgebied de katholieke bijbelwetenschappers actief zijn in het Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus, dat zijn wortels heeft al ver vóór het Concilie.

In 2019 bestond genootschap 75 jaar. Ik feliciteer de katholieke bijbelwetenschappers met dit heugelijke jubileum en wens het Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus van harte Gods zegen toe voor een vruchtbare toekomst van bijbelexegese.

Dr. Ron van den Hout
bisschop van Groningen-Leeuwarden

Over Hiëronymus en Psalmen

Bij gelegenheid van het 75-jarige jubileum van het
Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus

Joke H.A. Brinkhof & Archibald L.H.M. van Wieringen

Het Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus

Op 5 januari 1944, nog tijdens de Tweede Wereldoorlog, kwam het Katholieke Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus voor het eerst bijeen. Bernardus J. Alfrink, die in die tijd exegetische doceerde aan het grootseminarie van het aartsbisdom Utrecht, Jozef Cools O.P., exegete aan het Albertinum in Nijmegen, Willem K.M. Grosouw, toentertijd docent exegetische aan het grootseminarie in Haaren, en Jan Simons SJ, exegete en archeoloog, gelden als de oprichters van het werkgenootschap, dat een platform beoogde te zijn voor alle bijbelwetenschappers, verbonden aan de grootseminaries of aan de op 17 oktober 1923 opgerichte Katholieke Universiteit Nijmegen (sinds 2004 Radboud Universiteit).

Omdat de heilige Hiëronymus dé bijbelwetenschapper onder de kerkvaders is, lag het voor de hand dat het katholieke Bijbels Werkgenootschap zijn naam ging dragen.

De werkwijze die de oprichters voor ogen stond was om jaarlijks driemaal bijeen te komen, waarop een van de leden een voordracht zou houden over een onderwerp waar hij aan werkte, gevolgd door een gedachtewisseling met de aanwezige leden. Aan deze werkwijze

is in de loop der jaren weinig veranderd. De huidige leden komen twee keer per jaar bijeen om kennis te nemen van steeds twee voordrachten van leden van het Werkgenootschap en daarover met elkaar te discussiëren. Nog altijd zijn de leden mensen die zich op wetenschappelijke wijze met de bestudering van de Bijbel bezighouden. Het katholieke karakter van het Werkgenootschap is, met een oecumenische inslag, blijven bestaan. Wel is het aantal leden uitgegroeid tot rond de vijftig, waaronder tegenwoordig natuurlijk ook vrouwen.

In januari 2019 bestond het Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus 75 jaar. Dit jubileum is 19 maart gevierd met een lezingencyclus over de Psalmen. De voordrachten werden gehouden door leden van het Werkgenootschap. Deze lezingen, aangevuld met een aantal artikelen, zijn nu bijeengebracht in deze uitgave.¹

Sint Hiëronymus

Hiëronymus,² voluit Eusebius Sophronius Hiëronymus oftewel in het Grieks Εὐσέβιος Σωφρόνιος Ἱερώνυμος genaamd, wordt omstreeks 347 te Stridon in Dalmatië geboren uit rijke, tot het christendom bekeerde Romeinse ouders. Tijdens zijn studie in Rome ontstaat zijn liefde voor de klassieke literatuur. In 367 verblijft hij in Trier, toen een van de belangrijkste steden in het westen van het Romeinse rijk.

---

1 Bij gelegenheid van het Jaar van de Bijbel (1998) heeft het Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus als feestbundel gepubliceerd: P.H.M. Welzen & M.C.N. Deckers-Dijs & J.F.M. Smit & C.M.L. Verdegaal (eds.), *Exegeten aan het werk, Vertalen en interpreteren van de Bijbel: Opstellen van leden van het Bijbels Werkgenootschap St. Hiëronymus* ('s-Hertogenbosch: Katholieke Bijbelstichting, 1998).

2 Zie ook: Heinrich Schlange-Schöningen, *Hieronymus: Eine historische Biografie* (Historische Biografie; Darmstadt: WBG, 2018); Alfons Fürst, *Hieronymus: Askese und Wissenschaft in der Spätantike* (Darmstadt: WBG, 2017).

Daar maakt hij kennis met het monnikenideaal, waarop hij naar de Romeinse provincie Palestina wil vertrekken om als monnik te gaan leven. Wegens ziekte moet hij in Antiochië verblijf houden, waar hij zich in de Griekse taal weet te bekwamen. Daarna vertoeft hij drie jaar in de woestijn bij Antiochië, waar een monnik van joodse origine hem Hebreeuws doceert. Paulinus, de bisschop van Antiochië, wijdt hem priester. Hij keert terug naar Rome en is daar vanaf 383 secretaris van zijn vriend paus Damasus I (c. 305-384). Na diens dood bereist hij Palestina, bezoekt Didymus de Blinde in Alexandrië en vestigt zich vervolgens in 386 te Betlehem als kluizenaar in de grotten waar volgens de overlevering Jezus geboren zou zijn. Al snel komt hij erachter dat voor hem een kluizenaarsleven niet haalbaar is zonder zijn boeken, waarop hij zijn bibliotheek vanuit Rome naar Betlehem laat overbrengen. Enige vrouwen uit Rome, met name Asella, Marcella en Paula met haar dochter Eustochium, voegen zich bij hem. Het resultaat: drie vrouwenkloosters, één mannenklooster, één kloosterschool en een omvangrijke bibliotheek. Op 30 september 420 overlijdt hij en wordt hij begraven in de Betlehemse grotten. Naar verluidt is zijn lichaam later, door kruisvaarders, overgebracht naar de Santa Maria Maggiore in Rome – maar de kathedraal van Nepi in Lazio claimt zijn relieken eveneens te bezitten, terwijl zijn hoofd zich zou bevinden in het klooster San Lorenzo de El Escorial, even buiten Madrid. Zijn oorspronkelijke rustplaats kan nog steeds in Betlehem bezocht worden.

Hiëronymus moet een flamboyant en opvliegend karakter hebben gehad. Hij komt in conflict met zo'n beetje alles en iedereen: met bisschop Johannes II van Jeruzalem, met zijn jeugdvriend Rufinus van Aquileia, met Jovinianus, met Augustinus van Hippo, met Vigilantius en met Pelagius. Bisschop is Hiëronymus nooit geworden; daarom stelt de beeldende kunst hem sinds de Renaissance anachronistisch voor als kardinaal.

Hiëronymus als vertaler

Het meest bekend is Hiëronymus van zijn bijbelvertalingen. Van het Psalter maakte hij maar liefst drie vertalingen!³ Zowel in zijn hoedanigheid van monnik-kluizenaar als in die van bijbelwetenschapper is Hiëronymus verbonden aan het Psalter.

In Africa, de Romeinse provincie in Noord-Afrika, werd al voor Hieronymus' tijd de oudste Latijnse vertaling van de Bijbel gemaakt. Deze was wat het Oude Testament betreft, gebaseerd op de Septuaginta. Deze Latijnse vertaling is bekend onder de naam *Vetus Latina*, ook wel de Oud-Latijnse Bijbel genaamd. In feite is het niet één vertaling, maar een verzameling van verschillende versies. Het Psalter in deze vertaling heet ook wel het *Psalterium Vetus* en werd tot het einde van de vierde eeuw in de stad Rome gebruikt.

Op verzoek van paus Damasus I begon Hiëronymus in 382 aan een revisie van de *Vetus Latina*. In 383 (of 384) zijn de evangeliën gereed en ook het Psalter, dat bekendstaat onder de naam *Psalterium Romanum*. Waarschijnlijk kreeg het Psalter deze naam omdat het in Rome was gemaakt en bedoeld was voor het gebruik van de kerk in de stad Rome. Helaas is deze Psalmvertaling verloren gegaan.

Omdat Hiëronymus niet tevreden was over zijn herziening, maakte hij in 386 in Betlehem een herziening van de herziening. Deze nieuwe herziening is eveneens gebaseerd op de Septuaginta, maar nu met raadpleging van de *Hexapla* van Origenes (185-253/54).

---

3 Voor een overzicht zie: H.F.D. Sparks, "Jerome as a Biblical Scholar", in: P.R. Ackroyd & C.F. Evans (eds.), *The New Cambridge History of the Bible* (Cambridge: University Press, 1070, 510-541; R. Roukema, 'Hiëronymus en de Vulgata', in: *Schrift: Tijdschrift over de Bijbel* 285 (2017) 25-31. Zie ook: Alfred Adam, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Band 1 Die Zeit der Alten Kirche (Gütersloh: Gerd Mohn, 1981⁴), 99.

Deze Psalmvertaling wordt het *Psalterium Gallicanum* genoemd, omdat de Gallicaanse kerken deze vertaling als eerste overnamen en zijn gaan gebruiken in de liturgie van de uren, het getijdengebed.

Daarna begon Hiëronymus aan zijn levenswerk: de vertaling van de Bijbel uit het Hebreeuws, Aramees en het Grieks. Deze vertaling kennen wij als de *Vulgata*, de Vulgaat, de ‘algemene vertaling’. In slechts veertien jaar wist Hiëronymus dit meesterwerk te voltooien. Onderdeel daarvan is een nieuwe Psalmvertaling, genaamd *iuxta Hebraicam veritatem*, ‘volgens de Hebreeuwse waarheid’, ook wel *iuxta Hebraeos*, ‘volgens de Hebreeën/Joden’. Deze vertaling, eveneens in Betlehem gemaakt, stamt uit circa 392. Blijkbaar heeft het contact dat Hiëronymus had met de rabbijnen geleid tot een nieuw inzicht in de Hebreeuwse tekst, dat zijn neerslag heeft gekregen in een nieuwe Psalmvertaling.

Psalm 1:3 is een interessant voorbeeld. Terwijl in de tweede herziening het Hebreeuwse פְּתוּל met *plantatum* wordt weergegeven, vertaalde Hiëronymus in zijn nieuwe vertaling *transplantatum*. Deze vertaling lijkt geïnspireerd te zijn op joodse exegese, bijvoorbeeld bij rabbi Levi, zoals overgeleverd in de Midrasj Tehillim, waarin de Heer God als de Planter bij uitstek beschouwd wordt: hij is het die Adam geschapen heeft en vervolgens opgenomen heeft en geplant in de Hof in Eden. Als de mens overgebracht is om geplant te worden, zoals Psalm 1 verstaan wordt, is de vertaling *plantatum* niet meer adequaat, *transplantatum* wel.⁴ Helaas heeft deze Psalmvertaling het niet gered in de Vulgaat.

Vanaf de negende eeuw werd het *Psalterium Gallicanum* opge-

---

4 *The Midrash on Psalms*, translated from the Hebrew and the Aramaic by W.G. Braude (Vol. 1, Yale Judaica Series 13; New Haven: Yale University Press, 1959), 13.

nomen in de Vulgaatuitgaven. Uiteindelijk stelde paus Clemens VIII na het Concilie van Trente (1545-1563) definitief de Vulgaattekst vast, waarin de Psalmvertaling definitief bestaat uit het *Psalterium Gallicanum*.

In 1944 werd een nieuwe Latijnse Psalmvertaling vanuit het Hebreuws gepubliceerd door het Pauselijk Bijbelinstituut in Rome. Het jaar erop keurde paus Pius XII deze goed. Het Psalter draagt daarom de naam *Psalterium Pianum*. Reeds in 1969 werd deze vervangen door de Psalmvertaling in de *Neo-Vulgata* (of *Nova Vulgata*), verzorgd door de benedictijnen van de pauselijke abdij Sint Hiëronymus-in-de Stad. Net als het *Psalterium Pianum* heeft de Neo-Vulgaat, het resultaat van vooral Duitse diachrone exegese, bovendien in voorchristelijk, Ciceroniaans Latijn, geen tekstkritische waarde.

Psalm- en Psalterexegese

Het is een open deur om te zeggen dat de exegese, zowel van het Oude als van het Nieuwe Testament, de afgelopen 75 jaar immens veranderd is. De hoofdverandering is onzes inziens dat, naast de diachrone exegese, die de vraag stelt naar de historische ontwikkeling van een bijbeltekst tot zijn huidige vorm, de synchrone exegese is ontstaan en gerecipieerd. De synchrone exegese stelt niet allereerst de vraag naar de historische ontwikkeling, maar naar de betekenis van de eindtekst, de tekst zoals deze voorligt.⁵

Deze ontwikkeling heeft met name in Nederland een bijzondere context. Terwijl de rijksuniversiteiten zich focusten, en veelal ook

---

⁵ Zie voor een overzicht: A.L.H.M. van Wieringen, 'Communicatiegeoriënteerde exegese en tekstuele identiteit: geïllustreerd aan het boek Amos', in: A.L.H.M. van Wieringen (ed.), *Theologie & Methode* (Theologische Perspectieven Supplement series 4; Bergambacht: 2VM, 2012), 3-46.

bleven focussen, op diachrone, historische vraagstellingen,⁶ lag, en ligt, de nadruk bij de confessionele universiteiten meer op de moderne, synchrone exegese. Openheid voor en de daarmee gepaard gaande receptie van de moderne synchrone methoden zijn als het ware voorgegeven bij de confessionele opleidingen. Daar komt bij dat in Nederland vanaf het einde van de jaren zestig van de vorige eeuw bij het sluiten van de grootseminaries, er naast de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen, nieuwe katholieke universitaire theologieopleidingen ontstonden, namelijk de Katholieke Theologische Hogeschool Amsterdam, de Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht, de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (te Heerlen) en de Theologische Faculteit Tilburg, die met een frisse blik startten in de wereld van de bijbelexegese.

Deze verandering in de exegese heeft de afgelopen decennia geleid tot twee verdere ontwikkelingen: aandacht voor een bijbelboek als geheel en aandacht voor de tekstuele communicatie.

De idee dat een bijbelboek een verzameling van teksten is met een mooi strikje eromheen, ligt achter ons. Ongeacht of voorafgaan-

---

6 Aan de Nederlandse rijksuniversiteiten heerst een *duplex ordo*, waarin de van staatswege georganiseerde faculteit de ‘niet-kerkelijke’ vakken voor haar rekening neemt en de aan een dergelijke universiteit verbonden kerkelijke opleidingen juist de kerkelijke vakken. In de praktijk betekent dit veelal dat de kerkelijke opleiding, de tweede *ordo*, zich mengt in de ‘inhoud’ en de eerste *ordo* zich daarmee juist niet inlaat. Voor de exegese heeft dit tot gevolg dat uitspraken waar een bijbeltekst over gaat en wat daarvan de consequenties zijn voor het kerkelijke bedrijf, tot de tweede *ordo* behoren en de eerste *ordo* zich beperkte tot ‘veilige’ vragen als historische datering van bijbelteksten en hun tekstuele groei in de overlevering. Bij confessionele theologische faculteiten ligt dit anders: de vraag naar de betekenis van een bijbeltekst kan niet buiten het academische onderzoek vallen.

de aan de eindtekst van een bijbelboek er oudere verzamelingen te onderscheiden zijn, blijft de vraag naar de tekstuele samenhang van het eindproduct.

De vraag naar de synchrone, literaire eenheid van een bijbelboek betreft zowel narratieve als poëtische boeken, alsmede profetische als apocalyptische boeken.⁷ Ook voor het Psalter geldt deze vraag naar samenhang. Het Psalter is niet een verzameling van 150 losse gedichten. De volgorde waarin deze gedichten staan, is niet zomaar

---

7 Zonder volledig te zijn wijzen we hierbij op de volgende Nederlandstalige publicaties van (oud-)leden van het Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus: H. Renckens, *De profeet van de nabijheid Gods: Schriftlezing uit Isaïas hoofdstukken 1-12* (Woord en beleving 8; Tiel: Lannoo, 1961); W.K.M. Grossouw, *De Bergrede* (Top-punten 1; Den Haag: Bert Bakker/Daamen, 1968); W.A.M. Beuken, *Jesaja* (Vols. IIA-IIIB; Prediking van het Oude Testament; Nijkerk: Callenbach, 1979-1989); N.J. Tromp, *Mens is meervoud: Het Hooglied* (Cahiers voor levensverdieping 38; Averbode: Altiora, 1982); P.C. Beentjes, *Jesus, de zoon van Sirach* (Cahiers voor levensverdieping 41; Averbode: Altiora, 1982); M.C.N. Deckers-Dijs, *Schoonheid als grondtoon binnen het Hooglied: Een semiotisch onderzoek van Hoogl. 1,15 - 4,1a* (z.pl., 1984); E.J. van Wolde, *Aan de hand van Ruth* (Kampen: Kok, 1993); A.H. Kamp, *Innerlijke werelden: Een cognitief taalkundige benadering van het bijbelboek Jona* (z.pl., 2002); T.G.M.G. Brouns-Wewerinke, *In verhalen krijgt geschiedenis betekenis: Verbeelding van Jezus' lijden en dood in het Johannesevangelie* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2002); P.H.M. Welzen, *Lucas* (Belichting van het bijbelboek; 's-Hertogenbosch: Katholieke Bijbelstichting, 2011); J.H.A. Brinkhof, *Zicht op de volkeren: Een portret van Simon in Handelingen 8,5-24* (Theologische Perspectieven Supplement Series 8; Bergambacht: 2VM, 2015); J. Smit, *Wat Paulus bezielde: Een staalkaart van zijn brieven* (Heeswijk: Berne, 2017); W.J.C. Weren, *Rode draden in de Evangelien* (Antwerpen: Halewijn, 2018).

toeval. Het Psalter weerspiegelt veeleer een ‘drama’.⁸ Niet alleen een Psalm heeft betekenis, het Psalter als geheel heeft dit ook. Het gaat niet alleen om Psalm-exegese, maar ook om Psalter-exegese.

Ook de communicatie is volop in de belangstelling komen te staan. Een tekst is immers nooit zonder leespubliek – hoe dat leespubliek ook gedacht moet worden. Communicatie is een breed terrein. De aandacht kan uitgaan naar het gebruik van teksten door concrete lezers, hetzij in een historisch tijdvak, hetzij heden ten dage. Deze bijbelwetenschappelijke interesse kan daardoor raakvlakken hebben met de (kerk)geschiedenis of de psychologie. De communicatieve aandacht kan echter ook de binnen-tekstuele communicatie betreffen en richt zich daarbij meestal op de tekst-immanente lezer. Ook binnen de receptiegeschiedenis van een tekst is deze aandacht aanwezig. Een nieuwe context voor een bijbeltekst creëert als het ware vanzelf een nieuwe tekst-immanente lezer, die evenwel niet los van die van de bijbeltekst gedacht kan worden.

De vraag naar de communicatie wordt tegenwoordig aan elk bijbelboek gesteld, zowel aan narratieve als aan discursieve boeken. Ook het Boek der Psalmen heeft zijn lezersvraag, zowel in tekstinterne als in historische zin. De auteurs van de literaire producten die thans het Nieuwe Testament vormen, zijn ook herlezers en interpreten van oudere teksten. Het communicatieve hergebruik van oudtestamentische teksten in nieuwtestamentische teksten, zeker waar het het Boek der Psalmen betreft, dat immers het meest van alle oudtestamentische bijbelboeken in het Nieuwe Testament geciteerd

---

8 Zie H.W.M. van Grol, ‘De compositie van het boek Psalmen’, in: *Met andere woorden*, 31 (2012) 4-14.

wordt, kan daarom op bijzondere aandacht rekenen in de nieuwtestamentische exegese.⁹

De bijdragen in deze bundel weerspiegelen beide ontwikkelingen: zowel de aandacht voor de betekenis van het desbetreffende bijbelboek als literaire tekst als de communicatieve functie. Archibald van Wieringen gaat in op Psalm 3. Hij legt de communicatie bloot die zich in deze psalm afspeelt, zowel tussen de personages, met name de ik-fi-

---

9 Zonder volledigheid te pretenderen wijzen we ook hier op de volgende Nederlandstalige publicaties van (oud-)leden van het Bijbels Werkgenootschap Sint Hiëronymus: H. Renckens, *Je eigen Schrift schrijven: Meegroeien met de Bijbel* (Baarn: Ambo 1983); W.J.C. Weren, *Intertekstualiteit en Bijbel* (Kampen: Kok, 1993); E.J. van Wolde, *Meneer en mevrouw Job: Job in gesprek met zijn vrienden en God* (Baarn: Ten Have 1995); J.H.A. van Tilborg, *Johannes* (Belichting van het bijbelboek; Boxtel: Katholieke Bijbelstichting, 1988); A.L.H.M. van Wieringen, 'Wie is de Immanu-El? Een domein-analyse van Jes 7,1-17 en Mat 1,18b-24', in: P.J.E. Chatelion Counet & E. Eynikel (eds.), *Is het Grote Verhaal verloren? Het scheppen van bijbelse verhalen* (KUN theologie in discussie 3; Kampen: Kok, 1997), 76-88; N.J. Tromp, *Woorden die wegen wijzen: Zin zoeken in de Psalmen* (Averbode: Altiora, 1998); B. M.F. van Iersel, *Marcus: uitgelegd aan andere lezers* (Baarn: Gooi en Sticht, 1997); W.A.M. Beuken, 'De Psalmist als Hiskia, zoon van David: Een intertextuele lezing van Psalm 138 en Jesaja 36-38', in: *Skrif en kerk* 19 (1998/1999) 513-524; R.W.J. Pirson, *Genesis* (Belichting van het bijbelboek; 's-Hertogenbosch: Katholieke Bijbelstichting, 2005); M.J.J. Menken, *Mozes als model voor Jezus: Jezus' geboorte en jeugd volgens Matteüs 1-2* (Haarlem: Teylers Stichting, 2008); A.L.H.M. van Wieringen, *Jesaja* (Belichting van het bijbelboek; 's-Hertogenbosch: Katholieke Bijbelstichting, 2009); A.L.H.M. van Wieringen (ed.), *Verborgen lezers: Over tekst en communicatie in het Oude Testament* (Theologische Perspectieven Supplement Series 2; Bergambacht: 2VM, 2011); B.J. Koet, 'Leerling onder de leerlingen: Een Bijbels model voor predikanten?', in: *Collationes: Vlaams Tijdschrift voor Theologie en Pastoraal*, (2018) 147-162.

guur en de Heer, als tussen de tekst-immanente auteur en de tekst-immanente lezer. Omdat Psalm 3 de eerste psalm met een opschrift is, waarin David genoemd wordt, vormt zij tevens de brug tussen de inleidende Psalmen 1-2 en het vervolg van het Psalter.

Lezend vanuit Psalm 16, de eerste psalm met de aanduiding ‘stil gebed’ in het opschrift, ontvouwt Jo Beckers de betekenis van deze aanduiding voor het Psalter en voor de Psalmen 56-60, de stil-gebed-psalmen, in het bijzonder. Vanuit de ontwikkeling die David doormaakt in de Psalmen 56-60 kunnen de volgende stappen gezet worden in zijn/de relatie met God in Psalmen 62, 65 en 72.

Wim Beuken gaat in op de Davidpsalmen 35-41. De ik-figuur in deze psalmen wordt enerzijds, ook door het opschrift, geduid als David en door een vertrouwde bijbellezer ook als zodanig herkend door allerlei parallellen met de verhalen over David in Samuël-Koninkgen, anderzijds fungeert de ik-figuur ook als een algemene lezers-toegang, een ‘Elckerlyc’.

Psalm 91 is het onderwerp van de bijdrage van Evert van den Berg. De Godsaanduidingen zijn in deze Psalm zeer divers. De interpretatie ervan, zoals mede door bijbelvertalingen, veelal impliciet, voltrokken wordt, creëert een andere relatie tussen de bidder en zijn godheid. Deze diversiteit is niet het resultaat van de vele moderne bijbelvertalingen, maar is reeds aanwijsbaar in de tekstoverlevering en de *versiones* zelf.

Harm van Grol behandelt Psalm 130. Hij laat zien dat de interpretatie van de tekst, bijvoorbeeld door algemene genreaanduidingen die gangbaar geworden zijn in de exegese, als een voice-over klinkt waardoor de hedendaagse lezer van deze psalm de oorspronkelijke psalmstem maar moeilijk meer kan verstaan. Het opnieuw verstaan van de psalmttekst kan leiden tot nieuwe, vruchtbare theologische taal voor de huidige lezer.

Psalm 139 is een geliefde psalm in de wereld van het pastoraat. Frank van Helmond ontvouwt hoe hoorders voor wie de Bijbel een vreemd boek is geworden, zich toch herkennen in de ik-figuur in deze psalm die, God aansprekend, getuigt van diens nabijheid, zonder dat God zelf in zijn gedicht tot antwoord komt aan de ik-figuur, maar zich in stilzwijgen blijft hullen.

Joke Brinkhof gaat in op een van de beroemdste psalmcitatoren in de evangeliën: het hergebruik van Psalm 118:25-26a in de verhalen over de aankomst van Jezus in Jeruzalem. Alle vier de evangelisten gebruiken deze psalmtekst op hun eigen manier, om zo een aspect van Jezus' identiteit te kunnen laten oplichten. Met het *Sanctus* voegt de Romeinse liturgie, die op zijn beurt het psalmische Hosanna van de evangeliën recipieert, zich in de rij van allen die Jezus toejuichen.

Ten slotte vraagt Bart Koet aandacht voor de wijze waarop Psalmen geciteerd kunnen worden in het Nieuwe Testament. Als voorbeeld van dit nieuwtestamentische '*zitathafte Leben*' behandelt hij, tegen de achtergrond van de joodse omgang met de Schriften, Hebr. 1:5-2:9: de uit bijbelteksten levende gemeenschap creëerde op haar beurt nieuwe teksten om, in dit geval, de grootheid van de Zoon aan te duiden.